

شناخت، رفتار، یادگیری

شناسایی و اعتباریابی عوامل مهارتی در تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی

هاله اصفهانی^۱، زهره سعادت‌مند^{۲*}، مریم براتعلی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

۲. دانشیار، گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

۳. استادیار، گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

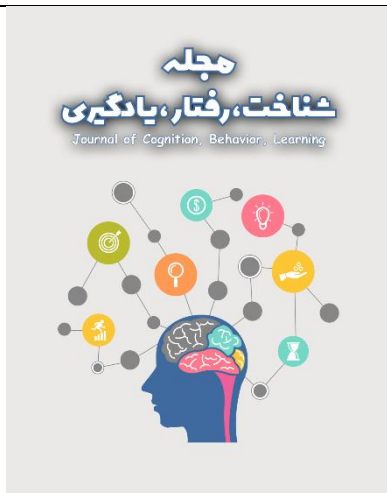
* ایمیل نویسنده مسئول: saadatmand@iau.ac.ir

تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۳/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۲۳

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۱/۰۹

شیوه‌نامه استناددهی: اصفهانی، هاله، سعادت‌مند، زهره، و براتعلی، مریم. (۱۴۰۴). شناسایی و اعتباریابی عوامل مهارتی در تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی. شناخت، رفتار، یادگیری، ۳(۱)، ۱۲-۱.

چکیده

هدف این مقاله شناسایی و اعتباریابی عوامل مهارتی در تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی است. این تحقیق به صورت کیفی و با استفاده از تحلیل مستندات انجام شده است. داده‌ها از مقالات علمی و منابع موجود در پایگاه‌های داده معتبر جمع‌آوری شده و با استفاده از روش‌های تحلیل محتوای کیفی و ارزیابی نظر خبرگان، به شناسایی و اعتباریابی مؤلفه‌های مهارتی در حوزه تربیت دینی پرداخته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهند که چهار مهارت اصلی در تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی اهمیت ویژه‌ای دارند: مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های تصمیم‌گیری، مهارت حل مسئله و مهارت‌های شناختی. این مهارت‌ها به طور مستقیم به ارتقای کیفیت فرآیند یاددهی و یادگیری دینی در فضای مجازی کمک می‌کنند. به‌ویژه، مهارت‌های ارتباطی و نقد آموزه‌های دینی در ایجاد فضای تعاملی و افزایش درک مفاهیم دینی در میان دانش‌آموزان نقش حیاتی دارند. این پژوهش تأکید می‌کند که برای بهبود کیفیت آموزش دینی در بستر آموزش مجازی، لازم است که مهارت‌های دیجیتال معلمان تقویت شود و محتوای آموزشی متناسب با فضای دیجیتال طراحی گردد. همچنین، ایجاد فضاهای تعاملی برای دانش‌آموزان و تأکید بر مهارت‌های نقد و تحلیل در فرآیند آموزش دینی به‌طور مؤثر به ارتقای درک و کاربرد آموزه‌های دینی کمک می‌کند.

کلیدواژه‌گان: تربیت اعتقادی عبادی، آموزش مجازی، مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های تصمیم‌گیری، مهارت حل مسئله، مهارت‌های شناختی، دیجیتال، آموزش دینی.

Cognition, Behavior, Learning

Identification and Validation of Skill Factors in Religious and Worship Education in the Virtual Learning Environment for Primary School

Haleh Isfahani¹, Zohreh Saadatmand^{2*}, Maryam Baratali³

1. PhD Student, Department of Philosophy of Education, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran
2. Associate Professor, Curriculum Planning Department, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran
3. Assistant Professor, Curriculum Planning Department, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran

*Corresponding Author's Email: saadatmand@iau.ac.ir

Submit Date: 2025-03-29

Revise Date: 2025-05-13

Accept Date: 2025-05-27

Publish Date: 2025-06-03

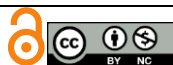
Abstract

The objective of this article is to identify and validate the skill factors in religious and worship education in the context of virtual learning for primary school students. This study is qualitative and conducted through document analysis. Data were collected from scientific articles and sources available in reputable databases, and the identified skill components in religious education were validated using qualitative content analysis and expert evaluations. The results of the study indicate that four primary skills are critical in religious and worship education within the virtual learning context for primary school students: communication skills, critical thinking skills, problem-solving skills, and cognitive skills. These skills directly contribute to improving the teaching and learning process in religious education in virtual spaces. Notably, communication skills and the ability to critique religious teachings play a vital role in creating an interactive environment and enhancing the understanding of religious concepts among students. This study emphasizes the need to enhance the digital skills of teachers and design educational content suited for the digital space in order to improve the quality of religious education in virtual learning. Additionally, creating interactive spaces for students and focusing on critical thinking and analysis skills significantly helps in enhancing the understanding and application of religious teachings.

Keywords: *Religious and worship education, virtual learning, communication skills, critical thinking skills, problem-solving skills, cognitive skills, digital, religious education.*

How to cite: Isfahani, H., Saadatmand, Z., & Baratali, M. (2025). Identification and Validation of Skill Factors in Religious and Worship Education in the Virtual Learning Environment for Primary School. *Cognition, Behavior, Learning*, 2(1), 1-12.

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

تغییرات سریع در زمینه فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) باعث تحولات عظیمی در تمامی ابعاد زندگی بشر شده است. این تغییرات در زمینه‌های آموزشی نیز تاثیرگذار بوده است و به‌ویژه در آموزش‌های دینی و تربیتی، با ایجاد فضاهای جدید آموزشی در بستر دیجیتال، فرصت‌های جدیدی برای یادگیری فراهم کرده است. استفاده از فناوری‌های نوین در بستر آموزش مجازی می‌تواند به تقویت فرآیند یاددهی و یادگیری کمک کرده و کیفیت آموزش‌های دینی را بهبود بخشد (Syafi'i & Shokheh, 2025).

آموزش دینی به‌ویژه در مقطع ابتدایی یکی از مهم‌ترین ارکان تربیتی هر جامعه است. تربیت دینی نه تنها به شکل‌گیری شخصیت فردی و اخلاقی کودکان کمک می‌کند، بلکه آن‌ها را برای تعاملات اجتماعی و رفتارهای متعالی در زندگی آماده می‌سازد. با این حال، شیوه‌های سنتی آموزش دینی ممکن است به اندازه کافی مؤثر نباشند، به‌ویژه در دنیای امروز که دانش‌آموزان بیشتر وقت خود را در فضای مجازی سپری می‌کنند. این امر باعث شده است که استفاده از روش‌های نوین و ابزارهای دیجیتال در آموزش دینی و اعتقادی برای دوره ابتدایی به یک ضرورت تبدیل شود (Syafi'i & Shokheh, 2025).

تحقیقات مختلف نشان می‌دهند که یکی از چالش‌های بزرگ در زمینه آموزش دینی، نبود مهارت‌های دیجیتال در معلمان دینی است. به همین دلیل، توانمندسازی معلمان برای استفاده از فناوری‌های نوین و ابزارهای دیجیتال در فرآیندهای آموزشی اهمیت ویژه‌ای دارد. در تحقیقاتی که در این زمینه انجام شده، استفاده از فناوری‌های نوین برای آموزش دینی می‌تواند باعث تسهیل یادگیری مفاهیم دینی و افزایش ارتباط معنوی بین معلمان و دانش‌آموزان شود (Suryanti & Ikawati, 2025). بر اساس یافته‌ها، توسعه مهارت‌های دیجیتال برای معلمان دینی در زمینه‌های مختلف، از جمله مدیریت کلاس مجازی، طراحی محتوای آموزشی دیجیتال و استفاده از ابزارهای تعاملی می‌تواند به بهبود کیفیت آموزش‌های دینی کمک کند (Sukri, 2025).

در این میان، یکی از مهم‌ترین عوامل در استفاده مؤثر از فناوری‌های نوین، ایجاد و طراحی محتوای آموزشی متناسب با بستر دیجیتال است. محتوای آموزشی که به‌طور خاص برای فضای مجازی طراحی شده باشد، باید ویژگی‌هایی مانند تعامل‌پذیری، دسترسی آسان و جذابیت بصری داشته باشد. در زمینه آموزش دینی، استفاده از محتواهایی مانند ویدئوهای دینی، پادکست‌ها، مقالات آموزشی و ابزارهای تعاملی دیجیتال می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا به‌طور مؤثرتر مفاهیم دینی را یاد بگیرند و درک عمیق‌تری از آموزه‌های دینی پیدا کنند. تحقیقات نشان داده‌اند که این نوع محتواها به‌ویژه در بستر آموزش مجازی، می‌توانند باعث افزایش مشارکت دانش‌آموزان و تقویت یادگیری آن‌ها شوند (Pratiwi & Ihwan, 2025).

یکی دیگر از مهارت‌های ضروری در تربیت دینی، مهارت‌های ارتباطی است. مهارت‌های ارتباطی به‌ویژه در فضای دیجیتال از اهمیت بالایی برخوردارند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که ایجاد تعاملات مؤثر میان معلمان و دانش‌آموزان در فضای مجازی می‌تواند تأثیر زیادی بر درک دینی دانش‌آموزان داشته باشد. این نوع ارتباطات می‌تواند شامل تبادل نظر، مشارکت در فعالیت‌های گروهی و ایجاد روابط صمیمی میان معلمان و دانش‌آموزان باشد که به‌طور مستقیم بر تربیت دینی و عبادی تأثیر می‌گذارد (Shyshak, 2024). علاوه بر این، ایجاد فرصت‌های تعاملی در بستر آموزش مجازی به‌ویژه در حوزه تربیت دینی، می‌تواند به تقویت روابط معنوی و اخلاقی کمک کند (Hyangsewu et al., 2024).

در کنار این تحولات، مهارت‌های نقد و تحلیل نیز در تربیت دینی و عبادی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. در دنیای امروز، توانایی نقد و تجزیه و تحلیل آموزه‌های دینی به دانش‌آموزان این امکان را می‌دهد که تفکر انتقادی خود را پرورش دهند و به‌طور فعال در فرآیند یادگیری مشارکت کنند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که آموزش مهارت‌های نقدی و تجزیه و تحلیل آموزه‌های دینی می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا مفاهیم دینی را درک کنند و به‌طور مستقل از آن‌ها بهره‌برداری کنند (Shofiyah, 2024). به‌ویژه در فضای مجازی، که دسترسی به منابع اطلاعاتی گسترده‌تر است، توانایی تشخیص منابع معتبر و نقد آن‌ها برای دانش‌آموزان ضروری است (Shyshak, 2024).

پژوهش‌های مختلف نیز بر لزوم استفاده از مهارت‌های حل مسئله در تربیت دینی تأکید دارند. در آموزش دینی، توانایی شناسایی و حل مشکلات دینی و اخلاقی می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا به‌طور مؤثری با چالش‌های روزمره خود برخورد کنند. مهارت‌های حل مسئله، مانند استفاده از مثال‌های واقعی و کاربردی، می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا آموزه‌های دینی را در زندگی واقعی خود پیاده‌سازی کنند (Sukri, 2025). همچنین، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که طراحی فعالیت‌های مسئله‌محور در بستر آموزش مجازی می‌تواند به ایجاد مهارت‌های حل مسئله در دانش‌آموزان کمک کند (Fajarwati, 2023). در نهایت، این پژوهش به شناسایی و اعتباریابی مؤلفه‌های مهارتی در تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی پرداخته است.

روش‌شناسی

این پژوهش از طرح تحقیق کیفی استفاده کرده است که تمرکز آن بر تحلیل مستندات مرتبط با تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی می‌باشد. در این پژوهش، مجموعه‌ای از منابع معتبر شامل مقالات علمی، کتاب‌ها و منابع آنلاین معتبر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در ابتدا تعداد ۱۰۹ مقاله مرتبط با تربیت اعتقادی عبادی و آموزش مجازی در دوره ابتدایی از پایگاه‌های معتبر علمی دریافت شد. این مقالات پس از مطالعه و مقایسه با معیارهای پژوهش حاضر که شامل موارد مرتبط با تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی بود، مورد بررسی قرار گرفتند. پس از این مرحله، ۱۱ مقاله به دلیل عدم ارتباط با موضوع تحقیق حذف شدند. سپس، چکیده ۹۸ مقاله مورد مطالعه قرار گرفت و از میان این چکیده‌ها، ۳۰ مقاله که هیچ داده‌ای مرتبط با تربیت اعتقادی عبادی نداشتند، حذف گردیدند. در نهایت، متن کامل ۶۸ مقاله بررسی و ۱۵ مقاله دیگر حذف شدند و در نهایت ۵۳ مقاله به عنوان مستندات قابل اعتماد برای این پژوهش تأیید شد.

این مستندات شامل ۲۸ منبع فارسی بوده که در فاصله زمانی ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۳ منتشر شده‌اند و همچنین ۲۵ منبع انگلیسی که در فاصله زمانی ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴ در پایگاه‌های داده معتبر نمایه شده‌اند. در پژوهش‌های کیفی، حجم نمونه معمولاً کوچک است زیرا هدف، جمع‌آوری اطلاعات عمیق و غنی است. در این پژوهش نیز حجم نمونه به مستندات شامل کتاب‌ها و مقالات مرتبط با تربیت اعتقادی عبادی و آموزش مجازی در دوره ابتدایی محدود بوده است. این مستندات در پایگاه‌های داده معتبر در بازه‌های زمانی مذکور نمایه شده‌اند.

برای بررسی روایی و پایایی تحقیق، ارزیابی توسط ۱۴ متخصص در زمینه‌های برنامه‌ریزی درسی، روان‌شناسی تربیتی و تعلیم و تربیت انجام گرفت. انتخاب این افراد به عنوان جامعه آماری در این مرحله به دلیل تخصص و تجربه ایشان در زمینه‌های مذکور بوده است. برای افزایش اعتبار یافته‌ها، از راهبردهای چندگانه مانند هم‌سوسازی منابع مختلف، مذاکره با همکاران و ارزیابی توسط یک ارزیاب بیرونی استفاده شد. ارزیاب بیرونی به‌طور مستقل بسیاری از جنبه‌های پژوهش را بررسی کرده و صحت یافته‌ها را تأیید نمود.

برای بررسی اعتبار مضامین استخراج‌شده، از پرسشنامه‌ای استفاده شد که به‌طور خاص برای این تحقیق طراحی شده بود. در این پرسشنامه، ۱۴ نفر از متخصصان در حوزه تعلیم و تربیت نظرات خود را در مورد مضامین شناسایی شده ارائه کردند. پس از جمع‌آوری نظرات متخصصان، اعتبار محتوا برای هر مضمون محاسبه شد و مضامین با نسبت روایی محتوایی کمتر از ۰.۵۱ از تحلیل نهایی کنار گذاشته شدند.

کدگذاری در این پژوهش در دو مرحله انجام شد: کدگذاری باز و کدگذاری محوری. در مرحله کدگذاری باز، سطرها و پاراگراف‌های مرتبط با مضامین پژوهش شناسایی و کدگذاری شدند. در مرحله کدگذاری محوری، این کدها در گروه‌ها و دسته‌بندی‌های مرتبط با یکدیگر سازمان‌دهی شدند. برای بررسی پایایی مضامین استخراج‌شده، از ضریب پایایی هولستی استفاده گردید که این ضریب توافق بین ارزیاب‌ها را نشان می‌دهد. در این پژوهش، ضریب پایایی محاسبه‌شده برای مضامین شناسایی‌شده حاکی از توافق بالای ارزیاب‌ها بوده و مضامین نهایی به عنوان مضامین معتبر و قابل استفاده در پژوهش تأیید شدند.

یافته‌ها

نتایج تحلیل داده‌ها نشان‌دهنده شناسایی چهار مضمون سازمان‌دهنده اصلی در حوزه عوامل مهارتی در الگوی تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی می‌باشد. این مضامین سازمان‌دهنده عبارتند از: مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های نقدمحور، مهارت حل مسئله

و مهارت‌های شناختی که هرکدام شامل چندین مضمون پایه هستند. جدول ۱ مضامین سازمان‌دهنده و پایه مرتبط با عوامل مهارتی را در این الگو به‌طور کامل نشان می‌دهد. همچنین، شکل ۱ نیز مضامین سازمان‌دهنده مرتبط با مضمون فراگیر عوامل مهارتی را به‌طور بصری نمایش می‌دهد.

جدول ۱. شاخص‌ها و مؤلفه‌های عوامل مهارتی

مفاهیم هم‌دسته (مؤلفه‌ها)	مفاهیم اولیه (شاخص‌ها)
مهارت‌های ارتباطی	هم‌نوایی و پیوستگی با خود و جهان آفرینش ارتباط با خدا حضور و تعامل مؤثر هماهنگی خانواده و مدرسه در روش‌های تربیتی تعامل مؤثرتر و همکاری گروهی ایجاد فعالیت‌های تعاملی انجام فعالیت‌های مشارکتی تأثیرگذاری بر محیط تعاون و همکاری میان متریبان و مربیان ایجاد رابطه‌ای صمیمی و سازنده بین مربیان و متریبان چگونه سخن گفتن ساخت‌زدایی
مهارت‌های نقدمحور	ارزیابی و نقد آموزه‌های دینی توسط متریبان پرورش روحیه نقادی دفع افسد به فاسد آمادگی برای پذیرش نقدها نقد و خلاقیت حل مسائل زندگی
مهارت حل مسئله	استفاده از مثال‌های واقعی و کاربردی آموزش‌های مسئله‌محور شناسایی و درمان علل اصلی مشکلات و مسائل دینی و اخلاقی تحلیل ریشه‌ای مسائل و ارائه راه‌حل‌های مؤثر برای حل آنها
مهارت‌های شناختی	شیوه‌های شناختی تأکید بر بصیرت دینی خودشناسی دیگرشناسی تقویت مهارت‌های مقاومت تقویت معرفت و بصیرت تقویت روحیه مقاومت در برابر انحرافات تربیت جنسی مناسب پاسخ به نیازهای شناختی

در این بخش از پژوهش، به تحلیل اعتبار مضامین شناسایی‌شده با استفاده از نسبت روایی محتوایی (CVR) پرداخته شد. جدول زیر که به‌طور کامل فرم سنجش نسبت روایی محتوایی را نشان می‌دهد، مقادیر مختلف CVR را برای هر یک از مفاهیم و مؤلفه‌های شناسایی‌شده در این پژوهش ارائه کرده است. این نسبت‌ها به کمک نظر کارشناسان متخصص در حوزه تعلیم و تربیت محاسبه شده و نشان می‌دهد که میزان اعتبار محتوای هر یک از مضامین چقدر است.

جدول ۲. فرم سنجش نسبت روایی محتوایی (ضریب لاوشه)

CVR	ضروری است	مفید ولی ضروری ندارد	غیر ضروری است	مفاهیم اولیه (شاخص‌ها)	مفاهیم هم‌دسته (مؤلفه‌ها)
۰.۲۸	۵	۵	۴	زبان جایگزین عقل	مهارت‌های ارتباطی
۱		۸	۶	هم‌نوایی و پیوستگی با خود و جهان آفرینش	
۱		۸	۶	ارتباط با خدا	
۱		۴	۱۰	حضور و تعامل مؤثر	
۱		۴	۱۰	هماهنگی خانواده و مدرسه در روش‌های تربیتی	
۱		۴	۱۰	تعامل مؤثرتر و همکاری گروهی	
۱		۱۰	۴	ایجاد فعالیت‌های تعاملی	
۱		۱۰	۴	انجام فعالیت‌های مشارکتی	
۱		۴	۱۰	تأثیرگذاری بر محیط	
۱		۴	۱۰	تعاون و همکاری میان متریبان و مربیان	
۱		۴	۱۰	ایجاد رابطه‌ای صمیمی و سازنده بین مربیان و متریبان	
۱		۴	۱۰	چگونه سخن گفتن	
۱		۴	۱۰	ساخت‌زدایی	مهارت‌های نقدمحور
۰.۸۵	۱	۵	۸	ارزیابی و نقد آموزه‌های دینی توسط متریبان	
۱		۴	۱۰	پرورش روحیه نقادی	
۰.۷۱	۲	۳	۹	دفع افسد به فاسد	
۰.۷۱	۲	۳	۹	آمادگی برای پذیرش نقدها	
۰.۷۱	۲	۳	۹	نقد و خلاقیت	
۱		۴	۱۰	حل مسائل زندگی	مهارت حل مسئله
۰.۷۱	۲	۳	۹	استفاده از مثال‌های واقعی و کاربردی	
۱		۴	۱۰	آموزش‌های مسئله‌محور	
۱		۴	۱۰	شناسایی و درمان علل اصلی مشکلات و مسائل دینی و اخلاقی	
۱		۴	۱۰	تحلیل ریشه‌ای مسائل و ارائه راه‌حل‌های مؤثر برای حل آنها	
۱		۴	۱۰	شیوه‌های شناختی	مهارت‌های شناختی
۱		۴	۱۰	تأکید بر بصیرت دینی	
۰.۷۱	۲	۳	۹	خودشناسی	
۱		۴	۱۰	دیگرشناسی	
۱		۴	۱۰	تقویت مهارت‌های مقاومت	
۱		۴	۱۰	تقویت معرفت و بصیرت	
۱		۸	۶	تقویت روحیه مقاومت در برابر انحرافات	
۱		۸	۶	تربیت جنسی مناسب	
۱		۴	۱۰	پاسخ به نیازهای شناختی	

این جدول، همان‌طور که در تحلیل‌های قبلی ذکر شد، نشان‌دهنده ارزیابی دقیق از روایی محتوایی مضامین شناسایی شده است. مقادیر CVR به‌طور کامل محاسبه و دسته‌بندی شده‌اند و به‌وضوح نشان می‌دهد که بسیاری از مفاهیم شناسایی شده در این پژوهش، به‌ویژه مفاهیم اصلی در زمینه‌های ارتباطی، نقدمحور، حل مسئله، و شناختی، از اعتبار محتوایی بالایی برخوردارند. در حالی که برخی مفاهیم مانند "زبان جایگزین عقل" که در دسته مهارت‌های ارتباطی قرار دارد، از نظر روایی پایین‌تر از سایر مفاهیم قرار دارد (با CVR برابر ۰.۲۸)، بیشتر مفاهیم دیگر از نظر کارشناسان معتبر شناخته شده و تایید شده‌اند.

در ادامه، نتایج مربوط به ارزیابی روایی و ضریب توافق (ضریب هولستی) در میان خبرگان ارائه می‌شود. به منظور بررسی میزان توافق خبرگان و اعتبار مضامین شناسایی شده در الگوی تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی، از پرسشنامه‌ای استفاده شد که نظرات ۱۴ نفر از متخصصان در زمینه‌های تعلیم و تربیت، برنامه‌ریزی درسی و روان‌شناسی تربیتی را جمع‌آوری کرد.

جدول ۳. پرسشنامه توافق یا مخالفت خبرگان جهت بدست آوردن ضریب توافق (ضریب هولستی)

مخالفت	موافقت	مفاهیم اولیه (شاخص‌ها)	مفاهیم هم‌دسته (مؤلفه‌ها)	مفاهیم جایگزین (ابعاد)
*	-	زبان جایگزین عقل	مهارت‌های ارتباطی	عوامل مهارتی
-	*	هم‌نوایی و پیوستگی با خود و جهان آفرینش		
-	*	ارتباط با خدا		
-	*	حضور و تعامل مؤثر		
-	*	هماهنگی خانواده و مدرسه در روش‌های تربیتی		
-	*	تعامل مؤثرتر و همکاری گروهی		
-	*	ایجاد فعالیت‌های تعاملی		
-	*	انجام فعالیت‌های مشارکتی		
-	*	تأثیرگذاری بر محیط		
-	*	تعاون و همکاری میان متریبان و مربیان		
-	*	ایجاد رابطه‌ای صمیمی و سازنده بین مربیان و متریبان		
-	*	چگونه سخن گفتن		
-	*	ساخت‌زدایی	مهارت‌های نقدمحور	
-	*	ارزیابی و نقد آموزه‌های دینی توسط متریبان		
-	*	پرورش روحیه نقادی		
-	*	دفع افسد به فاسد		
-	*	آمادگی برای پذیرش نقدها		
-	*	نقد و خلاقیت		
-	*	حل مسائل زندگی	مهارت حل مسئله	عوامل مهارتی
-	*	استفاده از مثال‌های واقعی و کاربردی		
-	*	آموزش‌های مسئله‌محور		
-	*	شناسایی و درمان علل اصلی مشکلات و مسائل دینی و اخلاقی		
-	*	تحلیل ریشه‌ای مسائل و ارائه راه‌حل‌های مؤثر برای حل آنها		
-	*	شیوه‌های شناختی	مهارت‌های شناختی	
-	*	تأکید بر بصیرت دینی		
-	*	خودشناسی		
-	*	دیگرشناسی		
-	*	تقویت مهارت‌های مقاومت		
-	*	تقویت معرفت و بصیرت		
-	*	تقویت روحیه مقاومت در برابر انحرافات		
-	*	تربیت جنسی مناسب		
-	*	پاسخ به نیازهای شناختی		

در جدول ۳، که فرم سنجش ضریب توافق (ضریب هولستی) را نشان می‌دهد، ارزیابی‌های انجام‌شده برای هر یک از مفاهیم و مؤلفه‌های شناسایی‌شده در این پژوهش آورده شده است. در این جدول، ستون موافقت و مخالفت نظرات خبرگان در مورد هر مفهوم را نشان می‌دهد. برای هر مضمون، ستاره‌ها (در ستون موافقت) نشان‌دهنده میزان موافقت خبرگان با هر مفهوم است و علامت منفی (" - ") (در ستون مخالفت)

نشان‌دهنده میزان مخالفت با آن مفهوم می‌باشد. تنها در ردیف «زبان جایگزین عقل»، ترتیب ستاره‌ها و علامت منفی برعکس است و این مورد به‌طور خاص در ارزیابی‌ها به‌طور متفاوتی بررسی شده است.

براساس ارزیابی‌های انجام‌شده، برخی از مفاهیم مانند «زبان جایگزین عقل» در دسته مهارت‌های ارتباطی، تنها توسط بخشی از خبرگان به‌عنوان مفهومی ضروری شناخته شده است (با موافقت کمتر) و در مقایسه با دیگر مفاهیم، از روایی کمتری برخوردار است. در عین حال، سایر مفاهیم در حوزه مهارت‌های ارتباطی، نظیر «هم‌نوایی و پیوستگی با خود و جهان آفرینش»، «ارتباط با خدا» و «حضور و تعامل مؤثر» با امتیاز ۱ در ستون موافقت و درصد بالای توافق در ستون مخالفت، نشان‌دهنده اعتبار بالای این مفاهیم در میان خبرگان هستند.

همچنین، در دیگر حوزه‌ها مانند مهارت‌های نقدمحور، حل مسئله و شناختی، نظرات خبرگان به‌طور کلی به‌شدت مثبت و موافق بود و بیشتر مفاهیم مرتبط با این دسته‌ها از روایی بالایی برخوردارند. به‌عنوان مثال، مفهوم «ارزیابی و نقد آموزه‌های دینی توسط متریبان» و «حل مسائل زندگی» در حوزه مهارت حل مسئله، هرکدام دارای امتیاز CVR بالا و درصد بالای موافقت بودند که نشان‌دهنده تأکید و ضرورت این مفاهیم در الگوی تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی است.

شکل ۱. الگوی نهایی پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، عوامل مهارتی در تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی برای دوره ابتدایی شناسایی و اعتباریابی شد. نتایج به‌دست آمده از تحقیق نشان داد که چهار مهارت اصلی در این زمینه نقش حیاتی دارند: مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های نقدمحور، مهارت حل مسئله و مهارت‌های شناختی. این مهارت‌ها به‌عنوان مؤلفه‌های اصلی در طراحی الگوی تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی شناخته شدند که می‌توانند به بهبود فرآیند یادگیری و ارتقای کیفیت آموزش دینی کمک کنند.

مهارت‌های ارتباطی یکی از ارکان اصلی تربیت دینی در فضای مجازی است. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که تعامل مؤثر بین معلمان و دانش‌آموزان در محیط‌های دیجیتال می‌تواند به تقویت روابط معنوی و اخلاقی کمک کند (Hyangsewu et al., 2024). در تحقیق حاضر نیز این موضوع به‌وضوح تأکید شده است که ایجاد فضای تعاملی در بستر آموزش مجازی می‌تواند به‌طور مؤثر باعث تقویت ارتباطات معنوی و دینی میان معلمان و دانش‌آموزان شود. در این زمینه، وجود مهارت‌های ارتباطی مؤثر در معلمان و دانش‌آموزان، به‌ویژه در فضای دیجیتال، به‌طور چشمگیری بر کیفیت یادگیری آموزه‌های دینی تأثیر دارد. همچنین، طبق یافته‌های تحقیق، ارتباطات مؤثر می‌توانند به ایجاد فضای مثبت در کلاس‌های مجازی کمک کنند که این امر باعث افزایش مشارکت دانش‌آموزان در فرآیند یادگیری دینی می‌شود. این نتایج با نتایج تحقیقات گذشته هم‌راستا است که بر اهمیت تعامل در فضای دیجیتال تأکید دارند (Shyshak, 2024).

مهارت‌های نقدمحور در این تحقیق به‌ویژه در زمینه نقد آموزه‌های دینی و پرورش روحیه نقادی در دانش‌آموزان مورد بررسی قرار گرفت. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که نقد آموزه‌های دینی یکی از راه‌های مهم در ارتقای تفکر انتقادی و فهم عمیق‌تر مفاهیم دینی است (Shofiyah, 2024). نتایج تحقیق حاضر نیز این نکته را تأیید می‌کند که توانایی نقد آموزه‌های دینی به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا مفاهیم دینی را در زندگی روزمره خود کاربردی کنند. به‌ویژه در بستر آموزش مجازی، که دانش‌آموزان بیشتر با منابع دیجیتال مواجه هستند، توانایی تشخیص صحت و سقم اطلاعات دینی و نقد آن‌ها برای درک بهتر آموزه‌های دینی از اهمیت زیادی برخوردار است. این یافته‌ها با پژوهش‌های قبلی که بر اهمیت نقد آموزه‌های دینی تأکید دارند، همخوانی دارد (Suryanti & Ikawati, 2025).

مهارت حل مسئله نیز یکی از ابعاد مهم تربیت دینی در فضای مجازی است. در این پژوهش، به‌ویژه در زمینه شناسایی و حل مسائل دینی و اخلاقی، توانایی دانش‌آموزان در برخورد با مشکلات دینی به‌طور مؤثر بررسی شد. نتایج تحقیق نشان داد که استفاده از مثال‌های واقعی و کاربردی در آموزش دینی می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا راه‌حلهایی برای مسائل دینی و اخلاقی در زندگی روزمره خود پیدا کنند. به‌ویژه در بستر آموزش مجازی، طراحی محتوای مسئله‌محور به‌طور مؤثر به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا در حل مسائل دینی و اخلاقی به‌طور مستقل عمل کنند. این نتایج نیز با نتایج پژوهش‌های گذشته در این زمینه که به توانمندسازی دانش‌آموزان در حل مسائل دینی تأکید دارند، هم‌راستاست (Fajarwati, 2023).

مهارت‌های شناختی، به‌ویژه در زمینه‌های خودشناسی، دیگرشناسی و تقویت بصیرت دینی، از دیگر ابعاد مهم این تحقیق بود. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که تقویت مهارت‌های شناختی در حوزه دینی به‌ویژه در زمینه‌های خودشناسی و تقویت بصیرت دینی می‌تواند به دانش‌آموزان کمک کند تا درک عمیق‌تری از مفاهیم دینی داشته باشند (Shyshak, 2024). نتایج تحقیق نیز نشان می‌دهد که تمرکز بر تقویت معرفت و بصیرت دینی می‌تواند به‌طور مؤثر به ارتقای درک دینی دانش‌آموزان در فضای مجازی کمک کند. این نتایج با پژوهش‌های قبلی که به اهمیت توسعه مهارت‌های شناختی در فرآیند یادگیری دینی تأکید کرده‌اند، همخوانی دارد (Hidayati & Sugiharto, 2024).

اگرچه این پژوهش به شناسایی و اعتباریابی عوامل مهارتی در تربیت اعتقادی عبادی در بستر آموزش مجازی پرداخته است، اما محدودیت‌هایی نیز در آن وجود دارد. اولین محدودیت این است که پژوهش به‌طور عمده بر تحلیل مستندات و منابع موجود در پایگاه‌های داده معتبر متمرکز بوده است و ممکن است برخی از منابع و داده‌های غیررسمی یا تجربی از نظر محققان نادیده گرفته شده باشند. همچنین، این تحقیق به‌صورت کیفی و با استفاده از نظر خبرگان در زمینه‌های مختلف انجام شده است که ممکن است نظرهای فردی و تخصصی محدودیت‌هایی در تعمیم‌پذیری نتایج ایجاد کند. علاوه بر این، پژوهش تنها بر اساس ارزیابی مضامین موجود در منابع مکتوب انجام شده است و ممکن است اثرات فرهنگی و اجتماعی مختلف در زمینه‌های مختلف تربیت دینی در کشورهای مختلف بررسی نشده باشد.

در تحقیقات آینده، پیشنهاد می‌شود که مطالعات مشابه با استفاده از روش‌های کمی و با نمونه‌گیری از دانش‌آموزان و معلمان دینی انجام شود تا بتوان تأثیرات دقیق‌تر و قابل‌عموم‌تری از مهارت‌های دیجیتال در تربیت دینی به‌ویژه در بستر آموزش مجازی به دست آورد. همچنین، ارزیابی تأثیرات فرهنگی و اجتماعی متفاوت در کشورهای مختلف می‌تواند به تعمیم نتایج و الگوهای تربیتی کمک کند. به‌علاوه، بررسی‌های بیشتری در مورد کاربرد تکنولوژی‌های نوین در آموزش دینی برای سطوح مختلف آموزشی و همچنین تأثیر آن بر شخصیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان ضروری است.

بر اساس نتایج این تحقیق، پیشنهاد می‌شود که برای بهبود کیفیت آموزش دینی در بستر آموزش مجازی، معلمان دینی باید مهارت‌های دیجیتال خود را تقویت کنند. همچنین، ایجاد محتوای آموزشی تعاملی و مسئله‌محور که بتواند به‌طور مؤثر آموزه‌های دینی را به دانش‌آموزان منتقل کند، ضروری است. در این راستا، باید برای معلمان دوره‌های آموزشی خاصی برگزار شود تا آن‌ها با ابزارهای دیجیتال آشنا شوند و بتوانند از آن‌ها در فرآیند آموزش دینی بهره‌برداری کنند. همچنین، با توجه به اهمیت نقد و تحلیل آموزه‌های دینی، ایجاد فضای مناسب برای مشارکت دانش‌آموزان در بحث‌ها و نقد آموزه‌ها می‌تواند به‌طور مؤثر بر درک عمیق‌تر مفاهیم دینی توسط آن‌ها تأثیر بگذارد.

Extended Abstract

Introduction

In the digital age, the integration of technology into education has revolutionized the way teaching and learning occur. Particularly in the field of religious education, technology offers significant opportunities to enhance the delivery of religious teachings, making them more accessible, engaging, and interactive. The use of digital tools, such as online platforms and educational software, enables educators to reach students more effectively and create a more dynamic learning environment. This is especially critical in primary education, where the foundation of religious values and ethics is laid. Given this context, it is essential to identify the key skills required for effective religious education in a virtual environment. Various studies have explored the role of digital literacy and pedagogical strategies in improving the quality of education in the digital era. For example, the work of Syafi'i (2025) emphasizes the importance of modernizing religious education to meet the challenges of the digital world. Similarly, Suryanti (2025) discusses how digital literacy can foster character development in students, making it an essential component of religious education in the digital era. However, there is a need to further explore the specific skills that contribute to effective religious education in virtual settings for primary school students.

Methods and Materials

The study adopted a qualitative research approach, focusing on identifying and validating the key skill factors in religious education in the context of virtual learning for primary school students. Data were gathered through the review and analysis of relevant academic articles, educational journals, and publications from reputable databases. These sources were selected based on their relevance to the themes of digital literacy, religious education, and virtual learning environments. Expert evaluation was used to validate the identified skill components, ensuring that the findings accurately reflect the essential skills needed for effective religious education in digital spaces. The research process involved a thorough examination of existing studies, frameworks, and theories, with particular attention to those that address the integration of digital tools in religious education. The findings were then subjected to analysis to identify patterns, trends, and key factors that contribute to the successful implementation of virtual religious education.

Findings

The analysis revealed that four main skill categories are essential for effective religious education in the virtual learning environment for primary school students: communication skills, critical thinking skills, problem-solving skills, and cognitive skills.

1. **Communication Skills:** Effective communication is crucial in any educational setting, and it plays a particularly important role in virtual religious education. In an online environment, where face-to-face interaction is limited, teachers must employ various strategies to ensure clear communication. The ability to convey religious teachings effectively through digital platforms enhances the student's engagement with the material. Communication skills in the virtual classroom also extend to building relationships with students, facilitating discussions, and encouraging active participation. According to previous studies, effective communication in digital education fosters better understanding and creates an interactive learning environment, making it essential for religious educators to possess strong digital communication abilities.

2. **Critical Thinking Skills:** Developing critical thinking is a central goal of religious education, and it becomes even more crucial in a virtual learning environment. Online learning platforms provide opportunities for students to engage in critical reflection on religious teachings, challenge ideas, and develop their own perspectives. Critical thinking allows students to evaluate religious concepts and apply them to real-life situations. It encourages students to think analytically and engage in discussions that promote deeper understanding. Previous research has shown that critical thinking enhances students' ability to comprehend complex religious texts and ideas, leading to more meaningful and reflective learning experiences.
3. **Problem-Solving Skills:** Problem-solving is another key skill identified in the study. In religious education, problem-solving involves helping students navigate ethical dilemmas, understand moral teachings, and apply religious principles to everyday challenges. The virtual classroom, with its interactive tools and resources, provides an ideal platform for teaching problem-solving skills. Teachers can present real-world scenarios and encourage students to work together to find solutions. Problem-solving in religious education helps students to develop practical skills that they can use to address personal and societal issues, making it an important component of their overall learning experience.
4. **Cognitive Skills:** Cognitive skills, such as self-awareness, other-awareness, and religious insight, were also identified as essential for effective religious education in the digital space. These skills enable students to engage more deeply with religious content and understand the underlying principles and values. Cognitive skills in religious education help students connect their learning to their own lives and the world around them. For example, self-awareness helps students reflect on their own beliefs and actions, while other-awareness allows them to appreciate the perspectives of others. Religious insight, which involves the ability to understand the deeper meanings of religious texts and teachings, is critical for fostering a strong foundation in religious values.

Discussion and Conclusion

The findings of this study highlight the importance of several core skills for effective religious education in virtual environments. Communication skills, critical thinking, problem-solving, and cognitive skills are all vital for ensuring that religious education remains engaging, relevant, and meaningful for primary school students in the digital age. These skills not only enhance the learning experience but also contribute to the development of students' religious and moral character.

The significance of these findings aligns with previous studies that emphasize the role of digital literacy and pedagogical strategies in enhancing religious education. For example, Syafi'i (2025) argues that modernizing religious education through digital tools can help educators reach a broader audience and engage students more effectively. Similarly, Suryanti (2025) emphasizes the importance of fostering character education through digital literacy, which is central to religious education. The integration of these skills into virtual learning environments can create an inclusive and dynamic platform for students to engage with religious teachings.

The results also underscore the need for teachers to be adequately trained in digital literacy and to develop the necessary skills to teach effectively in virtual classrooms. As digital tools continue to evolve, religious educators must adapt to these changes and find innovative ways to engage students. This includes using a variety of teaching methods, such as interactive online discussions, multimedia resources, and collaborative projects, to foster a deeper understanding of religious teachings.

In conclusion, this study provides valuable insights into the skills required for effective religious education in virtual learning environments. By focusing on communication skills, critical thinking, problem-solving, and cognitive skills, educators can enhance the quality of religious education and ensure that students develop a

strong foundation in religious values. These findings contribute to the growing body of research on digital religious education and provide a framework for designing effective teaching strategies for the digital age.

References

- Fajarwati, L. A. (2023). Parents' Perception of the Use of Digital Technology in Learning Islamic Religious Education. *Journal of Islamic Studies*, 1(2), 81-89. <https://doi.org/10.61677/al-masail.v1i2.230>
- Hidayati, H., & Sugiharto, W. H. (2024). The Role of Digital Literacy in Increasing Understanding of the Qur'an Among People Islamic Students. *Jurnal Info Sains Informatika Dan Sains*, 14(02), 29-42. <https://doi.org/10.54209/infosains.v14i02.4294>
- Hyangsewu, P., Abdullah, H., Faqihuddin, A., & Muflih, A. (2024). IRE Teachers' Efforts to Improve Digital Literacy to Strengthen Religious Interaction Towards a Good Digital Citizenship Society. *Ijeca (International Journal of Education and Curriculum Application)*, 7(3), 359. <https://doi.org/10.31764/ijeca.v7i3.26737>
- Pratiwi, A. Y., & Ihwan, M. B. (2025). Syawir Education Response to the Digital Era: Challenges and Opportunities to Use Maktabah Syamilah. *Ijgie (International Journal of Graduate of Islamic Education)*, 6(1), 202-209. <https://doi.org/10.37567/ijgie.v6i1.3750>
- Shofiyah, L. N. (2024). The Role of Digital Literacy in Teaching the Islamic Education. *Iseth*, 2849-2851. <https://doi.org/10.23917/iseth.5439>
- Shyshak, A. (2024). Pedagogical Requirements for the Development of Information and Digital Skills of Junior Schoolchildren in the Process of Primary Education Digitalization. *Visnyk of the Lviv University Series Pedagogics*(40), 24-38. <https://doi.org/10.30970/vpe.2024.40.12232>
- Sukri, U. (2025). Facing the Challenges of Online Learning: Pedagogic Competence of Lecturers in Religious Colleges. *Jitir*, 2(3), 140-151. <https://doi.org/10.59613/74cdrz93>
- Suryanti, E. W., & Ikawati, A. (2025). Fostering Religious Character Education Through the Implementation of Digital Literacy Culture. *Al-Ishlah Jurnal Pendidikan*, 17(1), 500-511. <https://doi.org/10.35445/alishlah.v17i1.6377>
- Syafi'i, S. i., & Shokheh, M. (2025). The Role of Modernizing Islamic Religious Education and Character Building in Facing the Challenges of Juvenile Delinquency in the Digital Era. *Al-Ulum Jurnal Pemikiran Dan Penelitian Ke Islaman*, 12(1), 73-83. <https://doi.org/10.31102/alulum.12.1.2025.73-83>